

*Бикова А. А.,
аспірант кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ТА СЕМАНТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ

Анотація. Статтю присвячено питанню структурно-семантичної адаптації запозичень у мові-реципієнті. Розглядаються вітчизняна та зарубіжна наукова література, що вивчають процеси асиміляції іншомовних слів у новому мовному середовищі. Визначаються етапи та критерії освоєння запозиченої лексики на різних рівнях мови, що її приймає.

Ключові слова: запозичення, адаптація, мова-реципієнт, мова-донор, словотвір.

Постановка проблеми. Основною проблемою в дослідженні адаптації запозичень у новому мовному середовищі є відсутність у сучасній науці єдиних поглядів на такі процеси. Це ставить перед нами актуальні науково-практичні завдання: 1) зробити огляд наукової літератури, що вивчає питання асиміляції запозичень; 2) розглянути основні етапи процесу адаптації іншомовних слів; 3) виокремити основні ознаки асимільованості запозиченої лексики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій із зазначеної теми, зокрема таких авторів як, В. Рубан [1], Л. Архипенко [2], В. Сімонок [3], Й. Айдукович [4], В. Арістова [5], Л. Крисін [6], О. Хлинова [7], свідчить, що процес адаптації запозичених слів у мові-реципієнті – доволі широке й багатогранне явище, яке треба розглядати комплексно, з огляду на різні аспекти функціонування іншомовних слів у мовленні. Таким чином, питання про сутність адаптації, її етапи та умови, необхідні для того, аби іншомовне слово вважалось повністю освоєним мовою, в сучасній лінгвістиці залишається відкритим.

Метою статті є огляд тих теорій, які становлять певний інтерес для нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Доля іншомовних слів у системі мови-реципієнта неоднакова, і це залежить від їх здатності до асиміляції в новій лінгвістичній ситуації. Під час адаптації відбувається інтегрування запозичень у мову, що приймає. Прийнято вважати, що еволюція запозичень у новій мовній системі відбувається відповідно до законів мови-реципієнта на фонетичному, графічному, граматичному, семантичному та стилістичному рівнях [8, с. 104].

Лінгвісти підкреслюють, що фонетичне та графічне осмислення має першочергове значення для успіху подальшої асиміляції англіцизму, внаслідок чого відбувається втрата словом свого початкового іншомовного вигляду. Проте для мов зі спорідненими графічними системами, як англійська та італійська, етап графічної адаптації є другорядним.

Практично всі науковці, що займалися дослідженням проблеми запозичень, висували свою низку характерних ознак асимільованості (адаптації, освоєння – всі ці терміни використовуються як синоніми) іншомовного слова у мові-реципієнті. Л. Крисін дає таку систему ознак:

1) передавання іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови-реципієнта;

2) співвіднесеність слова із граматичними класами і категоріями мови-реципієнта;

3) фонетична асиміляція іншомовного слова;

4) його граматичне освоєння;

5) словотвірна активність слова;

6) семантична адаптація іншомовного слова: чіткість значення, диференціація значень і їх відтінків між словами, наявними у мові, і запозичуваним словом;

7) регулярне мовне вживання: для терміна – стійке вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила, наявність визначених парадигматичних відношень із термінами цього термінологічного поля [6, с. 35].

При чому вчений виділяв із цих ознак основні і факультативні. Так, до факультативних ознак дослідник відносить фонетичну, граматичну асиміляцію іншомовного слова і його словотвірну активність, мотивуючи це тим, що існують й активно вживаються слова, не асимільовані граматичною і фонетичною системами мови-реципієнта.

Іншу класифікацію подає Л. Єфремов, де на перше місце ставить функціональний принцип освоєння слова:

1) регулярне вживання і перехід запозичених слів від покоління до покоління;

2) семантичне освоєння, яке включає в себе набуття нових значень за умови збереження початкових, зміна значень і переносне вживання слів;

3) участь запозичених слів у процесі словотворення; подальше фонетичне уподібнення корінним словам;

4) ліквідація варіантів вимови і відмінностей у граматичному оформленні;

5) витіснення запозиченим словом інших слів (власних чи іншомовних за походженням) [9, с. 21].

Деякі мовознавці вважають, що не всі з основних ознак необхідні для входження іншомовного слова у мову, що запозичує. Так, Ю. Сорокін не вважає формальну адаптацію слова до норм мови-реципієнта достатньою і обов'язковою умовою [10, с. 62]. З одного боку, стверджує дослідник, іншомовне слово, яке ще не стало звичайним і вживаним у мові, може вже отримати навіть в умовах одиничності й винятковості свого використання нову форму, а з іншого боку, навіть міцно засвоєні мовою іншомовні слова можуть зберігати звукові формальні особливості мови-джерела; більш важливим, на його думку, є не сам факт повної асиміляції звукового складу і форми слова, а ознака стійкості, однотипності та нормалізації цієї форми [10, с. 62].

Іншими ознаками, якими характеризується запозичене слово, на думку Ю. Сорокіна, є:

1) широке та інтенсивне вживання слова в мові, у різних її стилях, у різних авторів;

2) поява у запозиченого слова похідних на ґрунті даної мови і підпорядкування його словотвірним законам мови-реципієнта;

3) усунення смислової дублетності слова, причому диференціація його за значенням стосовно найближчих синонімів є дуже суттєвою ознакою освоєння іншомовного слова;

4) фразеологічна активність слова, різноманітність його можливих поєднань з іншими словами мови, що приймає, і різноманітність його можливих застосувань [10, с. 73].

Таким чином, можна дійти висновку, що для визнання входу іншомовного слова до системи мови, що запозичує, всі ці ознаки є важливими, але вони характеризують різні етапи освоєння іншомовної лексики.

Поділ усього процесу адаптації на етапи запропоновано у роботах В. Аристової [5], Л. Крисіна [6], В. Сімонок [3] та ін. Так, В. Аристова розглядає увесь процес запозичення як єдиний діалектичний, в якому перетинаються дві мовні системи і який може бути поділений на три основних етапи: проникнення, запозичення і вкорінення. При цьому дослідниця надає перевагу саме терміну «еволюція», а не «асиміляція», «адаптація» чи «освоєння». Кожна стадія виділяється на основі певних критеріїв.

Критерії проникнення:

1) Безпосередній зв'язок із мовою-донором, що виявляється у зовнішньому оформленні слова (поява в текстах іншомовних вкраплень, виникнення формальних дублетів, коливання на граматичному та словотвірному рівнях).

2) Однозначність, наслідок того, що слово здебільшого означає «чужу» реалію чи передає чуже поняття.

3) Вживання у певних контекстах.

4) Відсутність похідних утворень.

Критерії запозичення:

1) Внутрішній зв'язок слова із мовою-донором.

2) Стабілізація його форми на граматичному та словотвірному рівні.

3) Використання слова з метою позначення як «чужих», так і «своїх» реалій; наповнення семантичного об'єму слова шляхом «семантичної індукції» багатозначного іншомовного етимону.

4) Початок регулярного вживання слова.

5) Початок словотвірної активності.

Критерії вкорінення:

1) Відрив слова від мови-донора.

2) Повна семантична самостійність й утворення лексико-семантичної мікросистеми даного слова (фразеологія, переносні смисли тощо).

3) Взаємодія з елементами мови-реципієнта, що призводить до диференціації значень у рідних для мови словах.

4) Широке вживання слова.

5) Широка словотвірна активність, що часто веде до утворення нових лексем [5, с. 14–15].

Достоїнством концепції В. Аристової є її універсальність: за нею можна аналізувати процес лексичного обміну не тільки структурно близьких мов, але й різноструктурних (наприклад, аналітичних і синтетичних).

П'ять етапів освоєння іншомовного слова виділяє Л. Крисін:

1. Початковий етап – уживання іншомовного слова у тексті в орфографічній формі мови-джерела (а в усному мовленні у фонетичній) і граматичній формі, без транслітерації і транскрипції як своєрідне вкраплення.

2. Другий етап освоєння іншомовного слова – пристосування його до системи мови-реципієнта: транслітерація або тран-

скрипція, віднесення до конкретної частини мови; вживання іншомовного слова у тексті в лапках, із коментарем.

3. Третій етап – період, коли носії мови не відчують незвичності іншомовного слова, воно втрачає супровідні сигнали та коментарі й починає вживатися поряд із іншими словниковими одиницями мови-реципієнта, але у цьому вживанні можуть зберігатися жанрово-стилістичні, ситуативні й соціальні особливості.

4. Четвертий етап – етап утрати жанрово-стилістичних, ситуативних і соціальних особливостей; етап стабілізації значення, що передбачає семантичну диференціацію власних і запозичених слів, які близькі за змістом і вживанням.

5. П'ятий етап – реєстрація іншомовного слова у тлумачному словнику. Факт фіксації у словнику вказує на те, що слово вже належить до лексико-семантичної системи даної мови [11, с. 75–78].

Три етапи рецептивної асиміляції запозичень виділяє В. Сімонок. Перший етап учений називає використанням або проникненням: «На цьому етапі слово з'являється епізодично, зберігає іншомовне написання і ще належить до мовної картини світу мови-джерела. На другому етапі запозичене слово використовується багатьма членами мовного колективу. Воно включається у лексико-семантичну систему, використовується дедалі частіше, хоча й відчувається його чужорідність. На третьому етапі запозичене слово вже не сприймається як іноземне і повністю підпорядковується законам мови, яка запозичує» [12, с. 29–31].

Українська дослідниця Л. Архипенко пропонує свою класифікацію ознак асимільованості іншомовного запозичення, поділяючи увесь процес адаптації на три етапи: початковий, поглиблений і етап повного освоєння іншомовного слова. Кожен етап характеризується певним переліком диференційних ознак запозиченого слова. Ознаки ці стосуються всіх рівнів мовної системи, а саме: 1) фонетичного, зокрема графіки й орфографії; 2) лексико-семантичного; 3) морфологічного, зокрема й словотвору; 4) семантичного, а також мовленнєвого, комунікативного рівня. Наприклад, визначення ступеня освоєння іншомовного слова на рівні морфеміки та словотвору передбачає врахування диференційних ознак трьох етапів. Для початкового етапу освоєння іншомовного слова є характерним:

1) коливання у сприйнятті структури іншомовного слова;

2) зміна морфемної членованості іншомовних слів у мові-реципієнті, опрощення:

а) утворення одного слова зі словосполучення;

б) більший ступінь злиття компонентів складного слова, що пишеться у мові-джерелі через дефіс;

3) утворення нового слова в результаті переходу з однієї частини мови в іншу без використання словотвірних афіксів (конверсія, субстантивізація).

Поглиблений етап освоєння запозиченого слова передбачає:

1) виділення однакових компонентів у групах запозичених слів, об'єднаних схожістю кінцевих елементів;

2) подальший розвиток кінцевих компонентів у ролі нових суфіксодів, подекуди суфіксів.

Етап повного освоєння запозиченого слова передбачає:

1) стабілізацію структури запозиченого слова на морфемному рівні та під час словотворення;

2) участь запозичених слів у процесі словотворення через посередництво продуктивних суфіксів мови-реципієнта;

3) утворення складних слів на основі іншомовних слів та корінної лексики або ж раніше запозичених слів; закріплення правописної форми складних слів.

Дослідниця вважає, що кожному етапу освоєння іншомовного слова відповідає певний ступінь адаптації: для початкового етапу він низький, для поглибленого етапу – середній, а для етапу повного освоєння – найвищий. Якщо ж у слові наявні всі диференційні ознаки одного етапу і деякі ознаки другого етапу, має місце явище синкретичного характеру. Наявність таких явищ закономірна й зумовлена континуальним характером мови загалом. Іншомовні слова, які характеризуються середнім, вищим за середній і найвищим ступенем освоєння, мають перспективи для закріплення у мові й можуть бути доцільними запозиченнями [2, с. 7].

Висновки. Як бачимо з оглянутої літератури, адаптація запозичень у мові-реципієнті – це складний процес, досліджуючи який, потрібно враховувати різні фактори: внутрішньомовні асимілятивні закони, ступінь взаємодії між контактуючими мовами, а також прагматичне навантаження, яке несе в собі запозичене слово. Освоєння іншомовної лексеми, як правило, відбувається в кілька етапів, кожному з яких відповідають певні ознаки асимільованості. У перспективі подальшої роботи у цьому напрямі – створення узагальненої теоретичної бази з метою вивчення лексичного запозичення та оцінки його адаптації у мові-реципієнті.

Література:

1. Рубан В. Структурні особливості англіцизмів-дериватів у сучасній французькій мові / В. Рубан // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. — Вип. 721 : Романо-слов'янський дискурс. — Чернівці : видавничий дім «РОДОВІД», 2014. — С. 45–47.
2. Архипенко Л. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Архипенко. — Х., 2005. — 20 с.
3. Сімонок В. Запозичена лексика в українській мовній картині світу / В. Сімонок // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Перекладознавство та міжкультурна комунікація. — 2016. — Вип. 2. — С. 96–102 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2016_2_22.
4. Айдукович Й. Русизми в словарях сербскохорватского языка. Принципы адаптации / Й. Айдукович. — Белград: Фото Футура, 1997. — 331 с.
5. Аристова В. Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке) / В. Аристова. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. — 150 с.
6. Крысин Л. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. Крысин. — М.: Наука, 1968. — 206 с.
7. Хлынова О. Лексико-грамматическая адаптация германских заимствований в русском языке конца ХХ в. (на материале прессы 1991–2000 гг.): дис. ... канд. филол. наук / О. Хлынова. — Волгоград, 2001. — 186 с.
8. Володарская Э. Заимствование как отражение русско-английских контактов [Текст] / Э. Володарская // Вопросы языкознания. — 2002. — № 4. — С. 96–118.
9. Ефремов Л. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. Ефремов. — Алма-Ата. 1959. — 21 с.
10. Сорокин Ю. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века / Ю. Сорокин. — М.: Наука, 1965. — 565 с.
11. Крысин Л. Этапы освоения иноязычного слова / Л. Крысин // Русский язык в школе. — 1991. — № 2. — С. 75–78.
12. Сімонок В. Адаптація іншомовних елементів у системі української мови / В. Сімонок // Вестн. Междунар. слав. ун-та: Серия: Філологія. — Харків: МСУ, 2001. — Т. IV. — С. 29–31.

Быкова А. А. Особенности структурной и семантической адаптации заимствований в языке-реципиенте

Аннотация. Статья посвящена вопросу структурно-семантической адаптации заимствований в языке-реципиенте. Рассматриваются отечественная и зарубежная литература, которые изучают процессы ассимиляции иноязычных слов в новой языковой среде. Определяются этапы и критерии освоения заимствованной лексики на разных уровнях принимающего языка.

Ключевые слова: заимствование, адаптация, язык-реципиент, язык-донор, словообразование.

Bykova A. Aspects of structural and semantic adaptation of borrowings in the receiving language

Summary. The article is devoted to the issue of structural and semantic adaptation of borrowings in the receiving language. The domestic and foreign literature that studies the processes of assimilation of foreign words in a new language environment is considered in the article. The stages and criteria of assimilation of the borrowed words at different levels are defined.

Key words: borrowing, adaptation, receiving language, donor language, word formation.